

Kenmerken van solidaire economie

Lou Keune¹

Het ideaal

In *Vóór de Verandering – Alternatieven voor het Neoliberalisme*, met name in hoofdstuk 3, wordt een visie ontvouwd op een economisch alternatief voor het neoliberalisme. Daarbij wordt het begrip solidaire economie gebruikt als kernbegrip voor de voorgestelde overgangseconomie. Kern van die economie is dat zij niet bepaald wordt door de wetmatigheden van de (kapitalistische) markteconomie maar door de politiek, dus de georganiseerde uitdrukking van de wil van de mensen. Daarbij wordt ten principale uitgegaan van, enerzijds de mogelijkheden van de mensen en de natuur, en anderzijds de behoeften van diezelfde mensen en natuur. Solidaire economie is primair gericht op het realiseren van de noodzakelijke zorg voor alle levende en toekomstige mensen, met respect voor de natuur en het milieu. Zij is gegrondvest op de overtuiging dat samenwerking, onderlinge ondersteuning en een verantwoorde omgang met de natuur uit oogpunt van duurzaamheid meer opleveren dan concurrentie en ongebreideld winstbejag.

Het zoeken naar samenwerking, het bundelen van krachten, met respect voor ieders eigenheid, is een noodzakelijke voorwaarde om elkaars bestaansvoorwaarden te verbeteren. Het gaat om andere waarden dan die van het neoliberale cynisme. Het gaat om soberheid en “genoeg”, gelijkwaardigheid en tolerantie, zorg en gastvrijheid. Deze waarden worden nu stelselmatig onderdrukt. Maar die onderdrukking roept ook reactie op, reactie in de zin van initiatieven om tot een andere inrichting van de samenleving te komen. Ook Nederland kent daar vele voorbeelden van, zoals biologisch boeren, LETS-systemen, initiatieven die illegalen ondersteunen, Emmauswinkels, verantwoord bankieren, om er maar enkele te noemen. Solidaire economie veronderstelt een andere cultuur. Zij veronderstelt dat mensen bereid en in staat zijn om te participeren in allerlei vormen van basisdemocratie; en dat mensen respect hebben voor andere levensvormen.

Het streven naar solidaire economie wordt geleid door een utopisch ideaal van een vredege en duurzame samenleving waar mensen vrij zijn van allerlei belemmeringen en vrij tot ontplooiing kunnen komen, en waar schaarste niet bestaat. Die droom is al oud maar kan juist nu meer werkelijkheid worden omdat de mensheid zich nu zover heeft ontwikkeld dat daarvoor de beschikbare middelen en mogelijkheden voorhanden zijn. In principe zijn er geen belemmeringen, het gaat er “slechts” om de samenleving op een andere manier in te richten. Economie is een wezenlijk onderdeel van die nieuwe samenleving. Het is een economie die niet meer domineert over mensen maar die, zoals gezegd geleid wordt door de georganiseerde wilsuitdrukking van diezelfde mensen. Die andere economie moet dan wel georganiseerd worden. Beter gezegd: bestaande ontwikkelingen tot solidaire economie moeten systematisch versterkt worden, en kapitalistische elementen moeten daaraan ondergeschikt gemaakt worden of misschien wel helemaal verdwijnen.

¹ Paragraaf 2 en 3 uit *Noodzaak en kenmerken van solidaire economie*, gepresenteerd op Dag van Alternatieven 6 september 2003

Mens- en natuurwaarden

Belangrijke begrippen zijn menswaarden (MW) en natuurwaarden (NW). Dat zijn begrippen waarmee geprobeerd wordt uitdrukking te geven aan de waarden waar het in essentie gaat om moet gaan. Economische processen als productie en distributie moeten daarop gericht zijn, door deze waarden worden geleid. Mens- en natuurwaarden gelden in twee opzichten. Allereerst in de zin van bronnen (b) van bestaan. Mensen en natuur hebben allerlei mogelijkheden in zich om het voortdurend bestaan te garanderen: de aarde die bewerkt kan worden; de zon die energie verschaft; lichaamskracht die kinderen kan baren, voedsel kan bereiden, voorwerpen kan maken; het menselijk vernuft dat nieuwe technologieën ontwerpt; en zo meer. Bij solidaire economie wordt net als in andere economische systemen uitgegaan van deze bronnen van bestaan. Maar solidaire economie is ten principale een duurzame economie, een economie dus die mensen en natuur niet overbelast, ze eerder vrij maakt van belasting, en voldoende ruimte laat voor het bestaan van volgende generaties.

Ten tweede hebben mens- en natuurwaarden de dimensie van opbrengsten (o). Daarmee wordt bedoeld dat productie en distributie ten principale worden gericht op het bevredigen van de behoeften van mens en natuur. Die behoeften hebben allereerst het karakter van basisbehoeften. Als het gaat om menswaarden hebben wij het over het garanderen van op zijn minst bestaanszekerheid en dus over voedsel, kleding, huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg, koestering, ontspanning, en zo meer. En als het gaat om natuurwaarden kan gedacht worden aan zaken als het herstel van de natuur in verschillende opzichten (als biodiversiteit, schoon grondwater en zuivere lucht, ontgiften van gronden), de ontwikkeling van energiezuinige technieken, de omschakeling op zon-, water- en windenergie, e.d.. Die zekerheden zijn zoals bekend op dit moment niet gegarandeerd, integendeel, en er moet in ieder geval veel gedaan worden aan het herstel van mensen en de natuur, en aan de zekerstelling van de bereikte niveaus van bestaanszekerheid. Maar daarnaast is solidaire economie ook gericht op verdere verrijking van het bestaan, op het ontwikkelen van mogelijkheden van verdere ontplooiing.

In symbolen uitgedrukt gaat het bij de inrichting van solidaire economie om de volgende kernen:

MWb: menswaarden als bronnen van productie van goederen en diensten

NWb: natuurwaarden als bronnen van productie van goederen en diensten

MWo: menswaarden als opbrengsten van productie van goederen en diensten

NWo: natuurwaarden als opbrengsten van productie van goederen en diensten

Een en ander kan uitgedrukt worden in de vorm van een productie cyclus:

>> MWb, NWb >> productie >> MWo, NWo >> MWb, NWb >>

Deze weergave is een voorbeeld van uitdrukking van een cyclus van duurzaamheid zonder groei. Maar solidaire economie sluit groei niet uit, en dat komt in de volgende cyclussen tot uitdrukking:

1: >> MWb(1), NWb(1) >> productie >> MWo(2), NWo(2) >> MWb(2), NWb(2)

2: >> MWb(2), NWb(2) >> productie >> MWo(3), NWo(3) >> MWb(3), NWb(3)

en zo verder.

Het uitgangspunt van mens- en natuurwaarden is een essentieel onderdeel van solidaire economie. Wij moeten voor alles gaan denken en rekenen in termen van nuttigheden of gebruikswaarden: wat staat ons ter beschikking, en wat zijn de behoeften van mens en natuur. Er moet ook in die termen “geteld” worden, dus (als het gaat om opbrengsten) in bijvoorbeeld uren en de kwaliteit van de “voortgebrachte” koestering, in calorieën, in de inhoud (kubieke meters) en de kwaliteit van de huisvesting, in de zuiverheid van grond, water en lucht. Dat is een groot verschil met de kapitalistische economie. Daarin worden ook waarden geteld maar dan in de vorm van prijzen van kosten en opbrengsten. Die prijzen zijn maar zeer ten dele uitdrukking van de werkelijke kosten en opbrengsten. Een voorbeeld is dat bij de bepaling van het bruto nationaal product van Nederland van 2000 allerlei milieuverliezen niet werden meegeteld. Zou dat wel gedaan zijn dan zou men (met meer recht) hebben kunnen constateren dat in dat jaar er geen sprake was van economische groei (zoals de officiële cijfers nu zeggen) maar van economische achteruitgang.

Een ander essentieel kenmerk van solidaire economie is dat de economie ondergeschikt is aan de politiek, zijnde de georganiseerde uitdrukking van de wil van de mensen. Hoe die politiek vorm kan krijgen wordt hier niet verder uitgewerkt². Ik beperk mij tot de opmerking dat die politiek gekenmerkt wordt door democratie, decentralisatie en zelfvoorziening; dat zij betrekking heeft op zowel het lokale als het mondiale; dat zij aandacht heeft voor de deelaspecten van het menszijn en de natuur maar ook voor de totaliteit; en dat zij zichtbaar wordt in transparantie en verantwoording. En vervolgens is cultuur een essentieel kenmerk van solidaire economie. Ook hierop ga ik nu niet verder in, ik herhaal de constatering dat solidaire economie andere waarden veronderstelt dan de kapitalistische waarden als zelfverrijking, ongebreidelde consumptie en concurrentie.

Principes van solidaire economie

Solidaire economie wordt geleid door een aantal principes die uiteraard ook verankerd dienen te zijn in de politiek en de cultuur. Daartoe behoren:

-Duurzaamheid: daarover is in het voorgaande al een en ander gezegd.

-Efficiëntie: duurzaamheid veronderstelt dat op efficiënte wijze wordt omgegaan met de beschikbare middelen. Daarbij kan onderscheid gemaakt worden tussen mens-efficiëntie en eco-efficiëntie: er wordt zo zuinig mogelijk omgegaan met de beschikbare mens- en natuurwaarden, en in de aanwending daarvan wordt gestreefd naar maximale opbrengsten voor de behoeftebevrediging.

-Vernieuwing: steeds wordt gezocht naar nieuwe mogelijkheden om te komen tot duurzame en efficiënte vormen van behoeftebevrediging. Bij die behoeftebevrediging gaat het allereerst om te voldoen aan de basisbehoeften. Daarnaast moet vernieuwing ook gericht worden op het maximaliseren van menselijke ontplooiingsmogelijkheden (uiteraard onder conditie van duurzaamheid), bijvoorbeeld om te kunnen beschikken over meer vrije tijd.

-Rechtvaardigheid: solidaire economie is gericht op de mogelijkheden en behoeften van alle mensen en heel de natuur. Als het gaat om inzet van beschikbare bronnen is er geen principiële reden waarom sommigen alle werk moeten doen en anderen weinig of niets. Op dit deelprincipe wordt uitzondering gemaakt voor mensen die bijvoorbeeld om gezondheidsredenen of leeftijd beperkt zijn in hun mogelijkheden. En ook kinderen zijn vrijgesteld. Anderzijds komt het principe van rechtvaardigheid tot uitdrukking in de erkenning van de behoeften van alle mensen en heel de natuur. Dat betekent o.a. dat garantie van bestaanszekerheid van iedereen vooraf gaat aan de bevrediging van de

² Zie ook daarvoor *Vóór de Verandering – Alternatieven voor het Neoliberalisme*, hoofdstuk 3

overige behoeften. Daarnaast dat iedereen recht heeft op verdere ontplooiingsmogelijkheden. Dit wil niet zeggen dat er volstrekte gelijkheid moet zijn in inkomens e.d., verschillen op grond van behoeften en/of prestaties blijven mogelijk.

-Alles mee rekenen: ook daarover is in het voorgaande een en ander gezegd. Er wordt ten principale gerekend in gebruikswaarden (mens- en natuurwaarden), en zaken als huishoudelijke zorgarbeid, het vrijwilligerswerk en milieukosten tellen ook mee. Bij dat anders rekenen kan geld een hulpmiddel zijn.

-Beperkte werking van het geld: binnen de solidaire economie worden de functies van het geld teruggebracht tot zijn oorspronkelijke doel. Dat wil zeggen dat geld in hoofdzaak gezien zal worden als ruilmiddel. Daarmee en daarnaast behoudt geld ook zijn functie van rekeneenheid waarbij de “prijzen” uitdrukking zijn van de werkelijke waarde van bronnen en van verkregen goederen en diensten (en inkomen op zijn minst voldoende moet zijn voor de garantie van bestaanszekerheid). De werkingssfeer van geld wordt ook beperkt doordat allerlei basisvoorzieningen als gezondheidszorg, onderwijs en vervoer gratis ter beschikking komen. Daarnaast wordt die werkingssfeer beperkt doordat het niet meer zal kunnen functioneren als bron voor verdere individuele verrijking (zoals in het kapitalisme gebeurt): met geld mag geen geld meer gemaakt worden. Overigens kan geld een rol blijven spelen bij de kredietverlening, maar rente wordt afgeschaft.

De overgang naar solidaire economie

Solidaire economie kan opgevat worden als een postkapitalistisch systeem, dus een economie die uitgaat van de eindigheid van het kapitalisme en het ontstaan van nieuwe vormen van economie bedrijven. Het voorgaande betoog zou kunnen worden opgevat als het stellen van een zeer principiële keuze: die tussen een in hoofdzaak kapitalistische economie en een in hoofdzaak solidaire economie. Die interpretatie is terecht omdat wij inderdaad voor die keuze staan, zowel in ons dagelijkse handelen als op politiek niveau. Het zou echter onjuist zijn om dit betoog op te vatten als de noodzaak van een keuze in de zin van het op een bepaald moment creëren van de voorwaarden (waaronder machtsvorming) die het mogelijk maken om de solidaire economie te vestigen. In het voorgaande is er immers ook op gewezen dat de samenleving waarin wij nu leven inderdaad gedomineerd wordt door de kapitalistische economie maar dat het geen zuiver systeem is. Er zitten elementen in van allerlei vormen van economie. En daartoe behoren ook elementen van solidaire economie. Daarbij is eveneens opgemerkt dat zeker onder het neoliberalisme er tendensen zijn om de niet-kapitalistische elementen (waaronder ook solidaire elementen) terug te dringen dan wel een kapitalistische functie te geven.

Dat laatste neemt niet weg dat die solidaire elementen er zijn. Voorbeelden daarvan zijn:

- onderdelen van de werking van gezinshuishoudingen;
- voorzieningen die vallen onder de noemer verzorgingsstaat, en regelingen op gebieden van arbeidswetgeving en van bescherming tegen criminaliteit, discriminatie en onderdrukking;
- vormen van overlevingsstrategieën van mensen in zeer gemarginaliseerde situaties (vooral in ontwikkelingslanden maar ook in Nederland) waarbij de nuttigheid van verkregen goederen en diensten en de daarbij behorende solidariteitsnetwerken domineren in het dagelijks bestaan;
- en niet te vergeten een ook in Nederland waar te nemen grote verscheidenheid van mensen, groepen en organisaties die in hun dagelijks bestaan op een bewuste manier streven naar het in praktijk brengen van vormen van solidaire economie. Voor een deel zijn die zichtbaar in de aan deze dag deelnemende organisaties.

Daarnaast zijn elementen van solidaire economie terug te vinden op het niveau van de politiek. Ook Nederland kent politieke partijen en sociale bewegingen die zich inzetten voor de bestrijding van onrecht en ecocide en voor de versterking van elementen van solidariteit. Daarover moet niet te optimistisch gedacht worden. Immers, in sommige politieke partijen (als de christen-democratie) is het marktdenken weer dominant geworden. En ook een vanouds progressieve partij als de PvdA heeft, zeker “onder Kok”, een beleid gevoerd (bijvoorbeeld van privatisering en van versterking van de economische groei) waarin een breuk met het “oude” beleid van versterking van de solidariteit tot uitdrukking komt. Andere partijen, zeker de aan deze dag deelnemende SP en GroenLinks, kiezen veel duidelijker voor een verdere ontwikkeling in solidaire richting. Naast de politieke partijen kan ook gewezen worden op verschillende sociale bewegingen, oude en nieuwe. Ook daarover moeten wij niet te optimistisch zijn. Zo heeft bijvoorbeeld de vakbeweging nogal wat van haar oude idealen ingewisseld voor kapitalistische kenmerken. Dat neemt niet weg dat ook deze en andere bewegingen in principe gericht zijn op solidaire doelen. Hoe dan ook, op politiek niveau hoeft het wiel niet helemaal te worden uitgevonden.

Dat alles is een versterking van de opvatting verwoord door o.a. Willem Hoogendijk dat het nieuwe ontstaat in het oude. In die zin bestaat de overgang naar solidaire economie uit een proces van continue versterking van solidaire elementen, zowel op politiek niveau als in het dagelijks bestaan. Die versterking bestaat er ook uit dat bewust gestreefd wordt naar versterking van de voorwaarden voor solidaire economie. Bijvoorbeeld is het op politiek niveau dringend nodig om te komen tot ontwikkeling van vormen van anders rekenen en tot het in rekening brengen bij bedrijven en consumenten van allerlei vormen van ecologische en maatschappelijke kosten die wel de samenleving en de natuur als geheel belasten maar niet tot uitdrukking komen in de privaat toegerekende kosten. Daarmee en daarnaast zou ook het heersende vertoog van economische groei bestreden moeten worden en toegewerkt naar een situatie van krimpeconomie of op zijn minst naar een “economie van het genoeg” zoals bepleit door o.a. Goudzwaard en De Lange. Een ander voorbeeld is de mogelijkheid en noodzaak van het vestigen van mondiale voorzieningen voor garantie van bestaanszekerheid van iedereen op deze aarde. En ook op het niveau van dagelijkse praktijken kunnen elementen van solidaire economie versterkt worden. Zoals gezegd zijn pleidooien hiervoor en voorbeelden daarvan ook op deze dag aanwezig.

Kortom, wij kunnen nu al in ons dagelijkse handelen en in onze politieke praktijken werken aan de verbreiding van solidaire economie. Het zou echter een illusie zijn te menen dat het hierbij gaat om een vooral geleidelijk en vreedzaam proces van vernieuwing. Immers, aan de heersende economie zijn grote belangen verbonden, belangen van ondernemingen, van belangengroepen, van “natiestaten” als Nederland. En het gaat niet alleen om belangen maar ook om zeer gevestigde opvattingen die voor een groot deel het karakter hebben van geloof en/of van vooroordelen, en dikwijls verankerd zijn in wetgeving. In feite hebben wij met het stellen van de noodzaak van solidaire economie het over een zeer radicale problematiek. Radicaal, omdat het verregaande consequenties kan hebben voor ons persoonlijk. Radicaal ook, omdat onder de tegenstelling tussen neoliberale economie en solidaire economie een ernstig maatschappelijk conflict schuilt. En juist die radicaliteit betekent dat de overgang naar solidaire economie een proces is dat gepaard gaat met geleidelijke veranderingen maar ook met door felle maatschappelijke conflicten gekleurde breuklijnen.